

Úvod ke knize

Demokracie ve společnosti stojí a padá s rovnoprávností vztahů mezi jejími členy a skupinami. Pro vztah, který označujeme jako šikanování, je příznačná naprostá asymetrie sil, kdy mocnější zneužívá slabšího a pošlapává jeho práva. V tomto smyslu je šikanování zákeřná a často smrtelná choroba skupinové demokracie. Pravý „virus“ šikanování, tak jak to poznáme v této knize, napadá totiž právě skupiny, a to i ty nejmenší, dyády, kde jsou vztahy mezi členy rovnocenné a takové by měly zůstat. Tyto skupiny, obrazně řečeno, utváří „nervový systém“ demokratické společnosti a my se v nich pohybujeme v průběhu celého života. Opravuji tímto jeden z oblíbených omylů kolem šikanování, který hlásá, že toto zlo je záležitostí pouze určitého období. („Vždyť ty naše děti z toho vyrostou“.) To není pravda.

Odvrácená tvář společnosti - šikanování

Šikanování je všudypřítomné a může nás doprovázet celý život. Začíná v rodině mezi sourozenci, pokrčuje ve školce a v dalších školách (bullying), v zájmových skupinách, na vojně, v zaměstnání (mobbing), v partnerských vztazích (domestic violence), v nemocnicích, například psychiatriích, mezi nájemníky domu a končí třeba týráním seniorů v rodině nebo v domově důchodců. (Vyslechl jsem příběh, jak dědečkové utloukli jiného dědečka holemi, protože měl jiné názory než oni.)

Šikanování je nebezpečně rozbujelelou sociální nemocí ve společnosti, jejímž důsledkem je poškozování zdraví jednotlivce, skupin, včetně rodiny a společnosti vůbec. Připomeňme si například obrovský výskyt domácího násilí, kdy obvykle muž systematicky týrá svoji manželku, nebo současný podnikatelský rejstřík „komunikace“, který zahrnuje zastrašování, mučení, dokonce i vraždy na objednávku:

Jak to, že se naše k demokracii se hlásící společnost nezajímá o šikanování, které ji samotnou zevnitř destruuje? Možná odpověď je ta, že se dosud nevytvořily nebo jsou narušeny demokratické zpětnovazební mechanismy, které by měly onemocnění jednoznačně odhalit. Nicméně tato otázka přesahuje rámec této knihy. Dále se budeme důkladně zabírat pouze školním šikanováním. Jsem však přesvědčen, že v textu najdete podněty, které vás budou inspirovat i k úvahám o širší situaci, v níž školy nebo výchovné ústavy musí pracovat. Kromě toho tam jistě objevíte užitečné poznatky a paralely k ostatním typům šikanování.

Šikanování ve školách - nebezpečná epidemie

Jak je to se šikanováním na školách? Existuje vůbec? (V této knize používám pojem škola v širším smyslu, zahrnuji do něj i další výchovné instituce a zařízení.) Z mlčení by se dalo usuzovat, že nic takového nás netrápí. V miniprůzkumech na některých základních a středních školách většina učitelů neviděla šikanování jako problém. V každém případě alespoň ne na té jejich škole. Tito učitelé a mnozí další, kteří takto smýšlejí, se velmi mýlí. Šikanování je problém, a to i na těch jejich školách.

Přesnější zmapování je mimořádně obtížné. Je to dáno především skrytostí šikanování. Ta je způsobena několikastupňovými „zneviditelnujícími mimikry“, které chrání šikanování před zraky nepohodlných šťouralů. Samozřejmě součástí onemocnění skupin tímto „virem“ je totiž růst zakrývacího a protiúdržavného systému, který je společně utvářen všemi přímými i

nepřímými protagonisty krutého a nelítostného světa strachu a násilí. Pokročilá stadia šikany u starších dětí a mládeže jsou navíc málo přístupná dosavadním výzkumným metodám...

O drtivé většině šikanování se prostě neví. Zůstává skryto navzdory tomu, že lehčí formy a počáteční stadia šikanování zasahují velkou část školní populace. Zárodečné stupně šikanování (viz Pět stadií onemocnění) zamořují většinu formálních skupin ve školách a výchovných zařízeních, kde se praktikuje tradiční způsob pedagogické práce. Z tohoto obrovského podhoubí „mírných“ šikan se vyvine do dalších stadií významné procento infikovaných skupin.

Můj původní odhad (1997), že se jedná o epidemii, lze dnes již lépe doložit výsledky výzkumů provedených odborníky v různých typech škol a na více místech republiky, například v Praze, Ostravě, Plzni, Mostu, Chrudimi, Hlinsku, Jablonci nad Nisou, Tachově (podrobnější informace nalezne čtenář v pramenech uvedených na konci knihy).

Zmíněné výzkumy a praxe naznačují, že jsou na tom nejhůře základní a zvláštní školy a učiliště. Nejvážnější situace v oblasti školství je v průzkumech odhadována v ústavní výchově (viz podrobněji Pastřáky aneb krajně uzavřené instituce). Nicméně zde žádný přímý výzkum nebyl proveden.

Další podrobnosti zde uvádět nebudu, neboť vzhledem k záměru toto hrubé zhodnocení postačí. Chci ukázat, že šikanování se vyskytuje více či méně všude. Není před ním imunní žádný typ školy, vyskytuje se i tam, kde bychom ho nečekali. Například ve školce, mezi prvňáčky, mezi tělesně postiženými, v křesťanské škole, na univerzitě apod. (Zaznamenal jsem šikanování dokonce mezi ministranty v kostele.)

Uvedené poznatky by nás měly vést k poznání, že každá škola, která nemá systematický program pro šikanování a tvrdí, že v ní mezi žáky k šikanování nedochází, problém zlehčuje a vyhýbá se jeho řešení.

Jak je to se školním šikanováním v jiných zemích?

Pravděpodobně vás napadne otázka, jak to vypadá v zahraničí. Jsou na tom evropské demokratické země lépe? Mohu vás ujistit, že trápení se šikanováním ve školách mají všude. V některých zemích, například v Norsku, Švédsku, Velké Británii apod., existuje však vůči nám podstatný rozdíl. Problém šikanování přiznali a něco s ním dělají. Výsledky jsou více než povzbudivé (podrobněji viz kapitolu Prevence dává naději). Pokud jde o některé výsledky výzkumů v USA (Fried, S., Fried, P., 1996), bylo zjištěno, že je šikanováno 2,7 milionů dětí, a dále se ukázalo, že 160 tisíc žáků denně nejde do školy kvůli strachu ze šikanování. Studie na amerických středních školách provedená týmem badatelů z Ilinoiské univerzity odhalila, že 75 % studentů bylo ve školním roce 1998-99 šikanováno (www.apa.org/monitor/oct99/ct3.html). Kloním se k názoru, že se situace ve světě spíše zhoršuje, až na světlé výjimky výskyt šikanování narůstá, (viz Prevence dává naději).

Všechny uvedené výsledky byly získány Olweusovou mezinárodně uznávanou metodou. Jde o anonymní dotazník, jehož autorem je norský profesor Dan Olweus (informace o něm najdete ve třetí části). V tomto dotazníku děti odpovídají, až když jsou obeznámeny, co to je šikanování, na přímé otázky typu jak často byly v poslední době šikanovány a jak často šikanovaly spolužáky.

Obecně lze říci, že dotazníky uvedeného typu situaci spíše podcení. Při zevrubnějším šetření konkrétní skupiny se obvykle ukáže větší rozsah i závažnost. Kromě toho se validita dotazníku snižuje s rostoucím věkem. Starší děti a dospívající obtížněji přiznávají, že byli šikanováni. Domnívám se proto, že zjištění o nižším výskytu obětí u žáků ze středních škol, může souviset s touto okolností. Praxe ukazuje, že ke snížení šikanování alespoň u učňů nedochází.

Pedagogové na holičkách (a nejenom oni)

Při rozhovorech s pedagogy jsem konfrontován se skutečností, že lidé, kteří jsou se šikanou v bezprostředním kontaktu, o ní vědí žalostně málo. Je tomu tak především proto, že dosavadní pedagogické vzdělání neposkytuje ucelené poznatky o problematice šikanování a o zákonitostech skupinového života. V přípravě pedagogů citelně chybí systematický zážitkový výcvik v práci se skupinovou dynamikou. Pedagogové nejsou teoreticky ani prakticky vyzbrojeni pro boj se šikanováním.

V posledních letech se dozvídám o iniciativě některých vysokoškolských pedagogů, kteří teoreticky seznamují studenty s problematikou šikanování. Velmi to oceňuji, i když k praktické způsobilosti to nestačí. Nicméně tito studenti jsou již orientováni ve složitosti problému a jsou více motivováni k výcvikovým kurzům zaměřeným na poskytování pomoci.

Bohužel i názory mnohých odborníků-nepedagogů, například psychologů, psychiatrů, kriminalistů apod., jsou zatíženy neznalostí, mýty a bagatelizací, a to jak o povaze, závažnosti a rozšířenosti šikanování, tak i o možnostech jeho odhalení a nápravy. Od toho se odvíjí celá situace. Pedagogové se dozvídají o šikanování pouze ojediněle, většinou když se „samovolně“ provalí nějaká extrémní forma. Následující kroky usilující o nápravu bývají vesměs chybné, a tedy neúčinné. Pro počáteční představu uveďme alespoň některé omyly:

- . Často jsou vyšetřováni agresori i oběti společně.
- . Berou se vážně falešní svědkové, kterým poručil „šéf“ neboli „kápo“ agresorů.
- . Při vyšetřování se nebere zřetel na trauma, stud a mlčenlivost znásilněné oběti.
- . Bezprostředně se konfrontuje výpověď týraného žáka s výpověďmi jeho mučitelů atd. To všechno vede někdy až k tragikomickým závěrům, kdy oběť je označena za agresora a za příčinu všech nešvarů ve skupině.
- . Nezřídka se oběť nechá odejít ze školy, případně se převede do vedlejší třídy, přičemž „mašinerie“ šikanování se dále prohlubuje a zdokonaluje.

Když se výjimečně šikanování provalí tak, že o něm ví širší okolí a dojde k jeho medializaci, potom se rozběhne destruktivní „hra“, v níž jde o nalezení viníka, který to všechno způsobil. Ve škole se obvykle obětním beránkem stává třídní učitel nebo ředitel školy. (Nepoměrně častěji to bývá samotná oběť a její rodiče; tento mechanismus bude popsán v kapitole Rozšířená varianta zakrývajícího a protiúzdavného systému.) Při svalování veškeré viny na třídního učitele se argumentuje tím, že kdyby měl dotyčný pořádnou kázeň, bylo by všechno v pořádku. Jenže ve výchovných ústavech („past'ácích“), věznicích a na vojně je vnější kázeň vynikající, a přitom právě zde dosahuje šikanování nejdokonalejší podoby. Zkrátka - toto veliké zjednodušení v podobě obviňování pedagoga většinou není na místě. Při uplatňování tradičního tzv. hierarchicko-autoritativního a obsahově direktivního přístupu si nemůže být žádný pedagog jist před rizikem, že mezi jeho dětmi dnes nebo zítra nevyjde za dramatických okolností najevo pokročilé stadium šikanování.

U ředitele vyplyne „ukřižování“ jaksi samovolně - vždyť v jeho škole došlo k výbuchu násilí a on tomu nedokázal zabránit, tudíž je odborně nezpůsobilý. V dobrých školách se přece šikanování nevyskytuje! Jeho odvolání je tedy nabíledni. Tak se tomu stalo například u ostravské ředitelky, kdy oběť týraná spolužáky vyskočila v sebevražedném úmyslu z osmého patra. Nikdo se už nezabývá tím, proč ředitelka nebyla na boj se šikanováním připravena, a nikoho nezajímá, jak jsou připraveni ostatní ředitelé. Většinou stejně špatně! Nikdo to však nemůže posoudit, protože školní inspektoři, ředitelé ŠÚ a kompetentní ministerští pracovníci bloudí (kromě světlých výjimek) v nevědomosti stejně jako pedagogové v terénu.

I když někdy ředitel (podle mého soudu spíše náhodně) šikanu správně vyřeší, bývá napaden z jiné strany, například od vlivných ochránců agresoru.

O škodách se neví, natož aby se řešily

Skupiny přemožené „virem“ šikanování účinně produkují „ochrannou mlhu“, takže škody, které šikanování působí, zůstávají skryty. Nicméně existují a jsou velice závažné a rozsáhlé. Stručně uvedu hlavní oblasti destrukce.

Významná skupina žáků ve státních i nestátních vzdělávacích a výchovných institucích je bezrestně psychicky a fyzicky týrána. Jejich psychické a tělesné zdraví je dlouhodobě a někdy i nevratně poškozeno. U pokročilých stadií šikan je ohrožen i život obětí. Někdy se agresor pokusí oběť přímo zabít nebo zmrzačit, jindy oběť řeší svou situaci sebevraždou. Těmto dětem není nic platná mezinárodní Úmluva o právech dítěte, která jim v těchto zařízeních zaručuje bezpečnost a ochranu zdraví.

Šikanování nabývá často charakteru skupinové trestné činnosti a má některé „dětské“ rysy organizovaného zločinu. Bezrestné páchaní násilí a porušování trestního zákona ve velkém měřítku poškozuje charakter většiny členů skupiny.

Důsledkem je podceňování a přehlížení mravních norem, utváření a upevňování antisociálních postojů a celkově vede i při mírných formách šikanování k připravenosti pro kriminální dráhu, a to nejen u agresorů, ale do určité míry i u přihlížejících. U obětí i svědků vede šikanování k nedůvěře k autoritám a ztrátě iluzí o společnosti, která by každému člověku měla poskytnout ochranu proti jakékoli formě násilí. Tito lidé se v mládí „naučí“, že nikdo není schopen zajistit ochranu a bezpečnost slabým a bezbranným, a tudíž nemá cenu proti bezpráví něco dělat.

Šikanování totálně paralyzuje výchovnou funkci skupiny a proměňuje její působení v destruktivní. Pod vnější slupkou seriózního zařízení se ponižuje lidská důstojnost, nerespektují se základní lidská práva a odehrává se nikoliv pedagogická činnost, ale antisociální výcvik. Občané naší společnosti se mohou těšit na soužití s dalšími násilníky.

Tuším, že se vám budou zdát tato slova příliš silná. Avšak po přečtení řady skutečných příběhů z této knihy mi mnozí dají za pravdu.

Účinná pomoc je možná

Bohatou praxí v různorodém pedagogickém terénu jsem si ověřil, že proti šikanování na školách a ve školských zařízeních se dá úspěšně bojovat. Přesněji bych to vyjádřil tak, že formální skupiny je možné efektivně léčit ve všech stadiích onemocnění, a co je ještě důležitější, lze posílit jejich „imunitu“ a z velké části nákaze šikanování předcházet.

Na poznání, že pedagogové spolu s dalšími odborníky a rodiči mají šanci prolomit bludný kruh protiúzdavného systému a rozhodujícím způsobem pomoci, je založena tato kniha. Pro zájemce bude metodickou pomůckou, jak poskytnout účinnou první pomoc, jak dělat základní intervenční program, jak budovat a udržet pedagogickou komunitu. A nejen to, chce být i ukazatelem, jak začít vytvářet systém prevence. Řešením není hledání jednoho viníka, jak se to děje v případech, kdy dojde k provalení brutální a kriminální šikany. Účinný boj proti šikanování předpokládá celkově promyšlený postup nikoli na úrovni jednotlivé školy, ale na úrovni celého vzdělávacího systému.